

KORUNK ÖNVIZSGÁLATA

ÍRTA
KORNIS GYULA

EGYÉNI LÉLEK ÉS KORLÉLEK.

KEMÉNY próbára teszi az ember erejét a világ mai gyorsan változó külső képének megrajzolása. De még súlyosabb feladat belső, lelki arculatának ábrázolása, ez arculat kifejező vonásai mögött erjedő-forrongó szellemi életnek hű megrögzítése.

Sok hasonlóság van az egyén saját lelki jelenségeinek megfigyelése és a jelenkor kollektív lelkének vizsgálata között. Mindkét önvizsgálat temérek akadályba ütközik. Énünk ösztönszerűen elsősorban a külső világra figyel, noha ez távolabb áll tőlünk, mint az, ami lelki életünkben végbe megy. A lélek szeme is olyan, mint a testé: a külső világra szegződik. A világnak érzékeinket ostromló fényes és csattanós tüneményei hasonlíthatatlanul jobban magukra vonják érdeklődésünket, mint lelki világunk halkán tovatűnő jelenségei és tartalmai. Olyan magától értetődő, közönséges és természetes a lelki élet, hogy csak akkor ragadja meg figyelmünket, ha csendes medréből kicsap, mint az indulatok kitörésekor, vagy ha titokzatos hatalmak képe kapcsolódik hozzá, mint az álmokban, vagy ha rendellenesen háborog, mint az őrültség állapotában. Egyébként csak a külön felszólítás tud sugalmazni az önvizsgálatra: ismerd meg magadat! Ennek a sokratesi intelemnek azonban nem elméleti, hanem erkölcsi-gyakorlati indítéka van.

Énünk ugyanígy viselkedik, ha a saját korának tovakavargó kollektív lelki jelenségeit akarja megragadni. A korlélekre való öneszmélet éppoly nehezünkre esik, mint az egyéni lélek önmegfigyelése. A kor lelkében élünk, mint a levegőben: csak a külső megnyilatkozásait látjuk s erőt kell magunkon venni, hogy a korlélek belső tényezőit és rúgóit a saját lelkünkön keresztül megragadjuk. Ezek is főképp akkor hívják fel figyelmünket, ha viharosan jelentkeznek: ha a társadalom lelkében nagy ellentétes erők

feszülnek és ütköznek össze, ha lelki földrengés, forradalom ráz meg bennünket. Amint az egyéni önvizsgálat, akkép a korlélek önvizsgálata is először meleg gyakorlati, főképp gazdasági és politikai okokból indul meg s csak később ölt hidegebb módszeres tárgyi formát.

Énünket az önmagára eszméléstől önkénytelenül visszariasztja a lelki jelenségek természete: ezek folytonosan és gyorsan változók, futólagosak, illanékonyak és rendkívül bonyolultak. Milyen nehéz csak pillanatra is meg rögzíteni őket, milyen nehéz szerkezeti összefüggésükbe behatolni, az egyes tényezők szerepét és hatékonyságát a szerves, egységes lelki egészben megállapítani, finom fodrozódásukat megfigyelni! így vagyunk a kor leikével is: vannak ugyan itt is állandóbb tevékenységi irányok, szilárdabban kiemelkedő mozzanatok, jobban kitapintható tipikus törekvések, de ezek is rendszerint roppantul szövevényesek és tűnékenyek.

A mindennapi lélekismerésben gyakorlati célra a lelki jelenségeknek egész kötegét egy-egy szóval jelezzük, anélkül, hogy ennek fogalmi tartalmát pontosan lemérnők. Mennyit használjuk csupán szokásból, felületesen az ilyen szavakat: ész, ítélet, képzelet, indulat, lelkiismeret, figyelem, akarat, ösztön stb. s azt hisszük, hogy ezeknek a szavaknak alkalmazásával a lélek megnyilatkozásait már híven le is írtuk vagy meg is magyaráztuk. Ha azonban mélyebben hatolunk be önelemzés útján lelki életünkbe, csak akkor láthatjuk, milyen csodálatosan gazdag világgal állunk szemben: ennek szemlélete tele van titokkal és ingerlő kérdéssel. *Im Innern isi ein Univerzum auch* — mondja Goethe.

Ugyanilyen hibába, majd később csodálkozásba esünk a korlélek önelemzése közben is. A mindennapi életben itt is mindent elintézettnek hiszünk egy-egy általános szó-címkével, mint amilyen a társadalom, tömeg, világnézet, kultúra, civilizáció, tudomány, erkölcs, művészet, liberalizmus, szocializmus, expresszionizmus stb. Csak később eszmélünk rá, hogy ezek a könnyedén használt szavak sokrétű, bonyolult tartalmakat takarnak s hogy a kor társas lelke aligha vezethető vissza egy-egy leegyszerűsített tényező működésére.

Gondolkodási és akarati tevékenységünket, szeretetünket és gyűlöletünket, félelmünket és haragunkat nem tudjuk úgy vizsgálni, mint a napot és a csillagokat, a növényeket és az állatokat, mert nem érzékeink közvetítésével fogjuk fel őket, hanem mint közvetlenül jelentkező élménytartalmaidat, amelyek csak a magunk én-jének hozzáférhetőek. A mások lelki jelenségeiről csak bizonyos külső jelek (arcjáték, taglejtés, beszéd) útján szerez-

hetünk tudomást. Ezekbe a külső jelekbe a lelki tartalmakat a magunk élményei alapján vetítjük bele. A mások lelki életébe a mienké hasonlóságára való beleélésen alapszik minden társas érintkezésünk, lelki bánásmódunk, művészeti és irodalmi megértésünk és élvezetünk, társas ráhatásunk és szervezésünk, vallási közösségünk, politikai mozgalmunk, szóval egész társadalmi életünk.

A társas léleknek, amilyen egy-egy kor lelke, nincsen közös és egységes gócpontja, mint amilyen az egyénnek énje, amely a maga lelki jelenségeit mindig megéli, magához tartozónak érzi. Nincsen kollektív, hanem csak egyéni én. A társas lelki jelenségeknek, amelyeknek egy-egy időszakra sajátyszerűen jellemző kapcsolatát nevezzük koriéleknek, nincsen külön eleven és egységes állandó alanya, amely magára eszmélhetne, lelki tartalmait énjével szembe szegezhetné és így önnönmagát vizsgálhatná. A kortudat csak elvonás eredménye: a koriélek mindig csak az egyes lelkekben él. Csak az egyes lélek elemezheti ki önmagából azokat a jegyeket, amelyeket más korokkal szemben a maga korának lelki működéseire nézve sajátyszerűen jellemzőnek tart. A koriélek önvizsgálata így voltaképpen mindig az egyes lelkeknek bizonyos irányú önelemzése, illetőleg mások olyan lelki működéseibe való beleélés, amelyek a korszak mivoltára különösen jelentősek. A kor lelkének ezt a nehéz önvizsgálatát természetesen csak olyan egyén tudja végbevinni, akiben erre megvan a sajátyszerű egyéni lelki fogékonyság és megfigyelőképesség.

KORLÉLEK ÉS KORSZELLEM.

Az egyes lélek mindig valamely társas közösségbe születik bele és ebben nő fel. Ennek a közösségnek megvan a maga társadalmi rendje, erkölcse, vallása, ismeretköre, művészete, jogrendszere, szokásai, társas illemkódexe, világnézete. Mindez együttvéve a kornak szelleme. A szellem tehát több, mint a lélek: a szellem az egyes lelkek tevékenységeiből fakad, de külön szakad tőlük, mintegy önálló létet nyer, az egyes lelkek fölött lebeg. Amint nincsen lelki élet a test szerves élete nélkül, éppúgy nincsen szellem lelki élet nélkül., A szellem, amely a vallásban, tudományban, erkölcsben, művészetben, jogrendszerben, gazdasági életben megnyilvánul, a létezésnek sajátyszerű faja. A koriélek fölött, amely a korra jellemző lelki működések foglalata, lebeg a korszellem: ez már nem lelki tevékenység,

hanem ennek tőle elszakadt, objektivált, egyénfölötti eredménye, mint amilyen a vallás, erkölcs, tudomány, jog, művészet. A szellemnek ezek a formái kénytelenek az egyes lelkek számára, hogy felfoghatók és megérthetők legyenek, érzéki, anyagi burokokban jelentkezni: hang- és írásbeli jelekben, társas viselkedési módokban, kultuszformákban, képekben, szobrokban, épületekben, könyvekben stb. A szellem is mindig a *mundus sensibilis*-ben van számunkra adva: az érzéki jelekből kell megragadnunk, megértenünk, kihallanunk, kitapintanunk a szellemet s ennek tartalmait. A szellemi megértésnek nem a lelki folyamatok a tárgyai, hanem a vallásban, erkölcsben, művészetben, irodalomban, zenében, jogban, politikában rejtőző célok és értékek összefüggései. Előttem fekszik például Madách műve: Az ember tragédiája. Betűkből áll, nyomdászok rakták össze, a papirosra gép nyomta. Mindez érzéki anyag, mint pusztán külső jelrendszer. Ha olvasom, nem a papirosra és betűre gondolok, hanem a szavak jelentésének összefüggésére, arra, amit a betűk kifejeznek. Ez a kifejezett értelem, belső jelentés nem a költő lelki folyamataiból áll, hanem az ezek útján megalkotott, kigondolt, de már a lelki működésektől elvált tartalmi összefüggésben: a szellemben. A költő lelki aktusai egy szellemi összefüggést, célgondolatot, értékfelfogást valósítottak meg, amely betűk útján kilépett az érzéki világba, de amelyet mint szellemet újra csak az érzéki világból való visszavonulás után bensőleg ragadhatunk és érthetünk meg. Egy szobor érzékileg pusztán márvány- vagy bronzdarab. De vájjon mit gondolt a szobor szerzője, milyen eszmét akart a márványban kifejezni, azaz: milyen szelleme árad ki a szoborból? — ez már nem lelki folyamatok elemzésének, hanem a szellemi megértésnek és interpretációnak kérdése.

A korlélek, mint lelki közösség fölé emelkedik a korszellem, amely a korra tipikusan jellemző eszmék, jelentések, értékrendszerek, célok összessége.

KORSZELLEM ÉS KULTÚRA.

A szellem alkotásaiban, amelyeknek jelentését fürkésszük, mindig valamely értéket érzünk megvalósítva. Az erkölcsben a jó, a művészetekben a szép, a tudományban az igaz, a vallásban az isteni, a jogban az igazságosság értéke nyer tárgyi formát. A szellemi alkotások együttsége a kultúra. A kor szelleme tehát a kor kultúrájában nyilatkozik meg. Az utóbbiból mintegy desztillálhatjuk a kornak szellemét.

Egy-egy kornak kultúrája, mint az értékeket megvalósító szellem történeti terméke — az emberiség egy-egy zártabb népkörén belül (Nyugat kultúrája, indus kultúra, kínai és japán kultúra stb.) — egységes egész (totalitás), szellemi organizmus, amelyben minden mindennel közvetlenül vagy közvetve összefügg s csak elvonás útján választhatjuk külön benne az egyes mozzanatokot. Erkölcs, tudomány, vallás, jogrendszer, politikai irányzat, társadalmi kódex, mind a legszorosabban, szervesen összefügg és áthatja egymást: egységes szellem árad ki belőle. Ennek oka részint az értékrendszernek egysége és zártága, amelyben az értékfokokozatok hierarchiája a cél és eszköz viszonya alapján egységesen törekszik felépülni, részint az emberi szellem egysége, amely ahogyan maga egység, éppúgy mindent önkénytelenül is egységben iparkodik látni. Ha valahol, az egység éppen a szellem monarchikus világában tör elő, amely minden ellenmondást, zavart, diszharmóniát ki akar iktatni a maga birodalmából. Ez azonban természetesen még nem biztosítéka annak, hogy az egység igazán meg is valósul: a minden ízében egységes egész, mint mindenben, a kultúrában is, csak messzefénylő eszmény marad.

Amikor egy kultúrában benne élünk, ennek egyes mozzanatai a jelenben teljesen szerteágazóknak, egymással szögesen ellenkezőknek, egységbe foghatatlanoknak, egymáson keresztül-kasul töröknek, ellenmondással terhelteknek és diszharmónikusoknak tűnnek fel. Ebben az egymással szembezegezkedő értékfelfogások zűrzavarában rejlik „a kultúra válsága“. De ha egy-egy korszak kultúráját hosszabb időtávban, történeti távlatban szemléljük, a kultúra szelleme *sub spéció praeteriti* mindjárt egységesebb stílusúnak, jobban egybehangzónak tűnik elénk. Egy kis elemzés után megpillantathatjuk a letúnt kor szellemének szilárdabban kidomborodó reliefjét, azokat a közös szálakat, amelyek a szellem különböző: világnézeti, erkölcsi, vallási, esztétikai, jogi, politikai, gazdasági megnyilvánulásait összetartják és saját-szerűen jellemző szellemi egységet kölcsönöznek neki, azaz éppen ezzé a korrá avatják. A különböző korok történeti távlata ugyanis összehasonlításra ad alkalmat: ez világot vet kultúrájuk egymástól elűtő szellemének, azaz a korszellemnek különöszerű és egységes arculatára. Csak ekkor látjuk világosabban, hogy lényegében ugyanaz a tipikus értékfelfogás hatja át egy-egy kor kultúrájában a vallást, az erkölcsöt, a szaktudományt és a filozófiát, a művészetet, az irodalmat, a zenét, a politikai rendszert s gazdasági életet. A kultúra lantján valamennyi húr egy hangra van hangolva: ennek a hangnak — a nagy német történetbúvárnak, Lamprechtnek szavával

élve — ennek a *diapason-nak* meghallása az összehasonlító szellemtörténet egyik legjelentősebb feladata. Ennek a hangnak alapszínét pedig az érték-felfogás közossége adja meg.

A kultúra szervezetében az értékeknek egy-egy faja néha erősebb hangsúlyt nyer s az az egész kultúrának egységes színezetet kölcsönöz. A középkorban ilyen alapérték, amely a kultúrát minden irányban színezi, a vallásos érték: ennek transzcendens, a túlvilágra mutató ereje átsugárzik az értékek egész rendszerére s a művészetnek, erkölcsnek, tudománynak, filozófiának, jogi, politikai és gazdasági életnek egységes szellemet kölcsönöz. A renaissance értékhierarchiájának csúcspontján a szépség áll: ekkor a kultúrának minden ágát a klasszikus világ esztétikai értékfelfogása hatja át. A felvilágosodási kor szelleméhez a kulcs, amely megnyitja a kultúra épületének valamennyi zárát, az ész autonómiájába s megváltó erejébe vetett feltétlen hit: az észszerűség, mint legfőbb érték, racionalista vallást (deizmus), tisztán észből apriori fakadó erkölcsöt, állam- és jogrendszert (természeti jog) követel, minden tudomány elé a matematikát ennek logikai evidenciájával állítja modellül s a középkori dómok homályának áhítatos hangulatával szakítva, a művészetben is az észhez legjobban illő barokk világosságot avatja dogmává. Korunkban viszont az értékrendszer piramisának csúcsára mindjobban a gazdasági-technikai érték kerül: egész társadalmi életünk értékfelfogásában, a kultúra valamennyi területén a gazdasági-technikai érték adja meg az alaphangot.

A MAI KOR ELHATÁROLÁSA.

Könyvünk végső célja a mai kor világgépének megszerkesztése s ebben az emberiség szellemi életének, kultúrájának önvizsgálata. A mi korunkat bele kell állítanunk a többi korok összefüggésébe: milyen szellem jellemzi az idők tovarobogó árában ezt a mostani időszakaszt, mint egészet? Milyen ellentétes értékfelfogások feszülnek benne? Milyen tipikus jegyei vannak jelen kultúránk egyes ágazatainak? Van-e közös értékbeli nevezőjük?

Hogyan határoljuk el jelen korunkat az előző kortól az időben? Itt időn természetesen nem *fizikai* időt értünk, amely atomisztikusan egyforma időrészekre: $t_1, t_2, t_3, \dots, t_n$ felbontható; nem az időnek egynemű rendszkémája áll előttünk, amely tárgyilag mindig ugyanaz, pusztán időmennyiségek sorozata. Az élő, fejlődő lények időfogalma a *történeti idő*, amely minőségi tar-

talmakkal, élményekkel van kitöltve, ezért mindig szubjektív mind az egyéni alany, mind a kollektív lélek számára. A csecsemő gyermekké, majd ifjúvá, azután férfivá fejlődik: a történeti időben mindig valami kibontakozik, a belső erők fejlődésének szakaszain megy keresztül, amelyeket más és más, minőségileg is különböző differenciáló és integráló mozzanatok töltenek ki. Az olyan fejlődő lény, amelynek öntudata is van s a maga letűnt élménytartalmaira utólag eszmélni is tud, magát az idő folyásába hátra és előre beállítja, erőinek fejlődési menetét szakaszokra bontja, gyermekkorát ifjú- és férfikorától elválasztja, életének sorsfordulatai szerint a maga kibontakozását „korok“-ra tagolja. Ezek a különféle tartalommal kitöltött korok szingulárisak, csak egyszer folytak le, nem ismétlődnek. A fizikai, csak mennyiségi szempontból nézett egyforma időrészek mindig ugyanazok: ellenben a történeti időszakaszok mindig csak egyszeriek, egyediek, sohasem ismétlődnek.

Amint így az egyének történeti ideje átélt tartalmai szerint szakaszokra tagolódnak, éppenígy a társas léleknek, mint eleven, fejlődő szellemi közösségnek történeti ideje is korszakokra oszlik. A szellem történeti alakulásában a korszakok határvonalát a tipikus értékfelfogásban beállott jelentősebb változás vonja meg. Így a „jelenkorát“ is. A jelen a múlt és a jövő határpontja. Azonban nem matematikai értelemben pontszerű a jelen, hanem inkább kihúzott vonal, amelynek hosszát a múlttal szemben jellemzően különböző élménytartalom tartama adja meg. Ebbe az időtartamba belevonjuk a közelmúltat is, mert ez beleterjed a jelenbe, aktív hatását még közvetlenül érezzük, egyben a belőle fakadó s a jövőbe feszülő törekvést is. Az élet tovafolyó áramából a 'jelen' az a szakasz, amelynek a múlttal való tartalmi összefüggését még közvetlenül érezzük, de amelyet már amazzal szemben másnak, újnak, megváltozottnak fogunk fel. Az emberi történet nagy dráma, amelynek színészei az egymást felváltó nemzedékek. Hogy ezek folytatni tudják a darabot, az előző nemzedék mindig kitanítja a következőt arról, hol tart a dráma, a cselekménynek milyen pontján állunk? A nemzedékek így egymást átvezetik a „jelenbe", hogy ezt továbbfejlesszék a „jövőbe“.' Ebben áll a kultúra folytonossága. Az új nemzedék értékfelfogása azonban már más, sokszor az előzőével egészen ellenkező: nem akarja úgy folytatni a drámát, mint ahogy erre az idősebb nemzedék tanítja és utasítja. Innen az öregek és a fiatalok tipikus harca: a jelen sokszor nem simán siklik, hanem forradalom útján robban át a jövőbe. Az öregek és a fiatalok, egymástól elütő értékérzésük és eszmé-

nyeik, azaz szellemük alapján nem ugyanazon a módon és mértékben tartoznak ahhoz a korhoz, amelyben élnek. Az időt kitöltő élménytartalmaik különbözősége miatt a „jelen“ jelentése, értelme és határvonala is különböző számukra. Éppen ezért nehéz feladat mereven elhatárolni a múltat és a jelent, azaz pontosan kiemelni az időből azt a szellemet, amely a jelenben egyetemesnek és közösnek mondható. A jelen zavaros kavargásába nem a ma embere, hanem a későbbi történész van hivatva igazi rendet bevinni, az egymáson keresztül-kasul hullámzó szellemi áramlatokat hideg távolságból közös mederben látni és rendezni.

A mi jelenkorunknak van egy eléggé határozottan kiemelkedő kezdő határvonala, amely önként kínálkozik, egy nagy külső, de a szellemet megrázó és új irányba terelő esemény: a világháború. Ez valóban nagy bevágás a történeti idő folyásába: az ennek tartalmat adó értékfelfogást sokban gyökeresen megváltoztatta. A kultúra valamennyi ágában nagy átalakulást idézett elő: elsősorban a politikai és jogrendszerben, a gazdasági élet szellemében, az erkölcsi felfogásban, a vallásos szellem elmélyülésében, másrészt elpaganizálódásában, a technikai szellem hihetetlen felfokozásában, a művészetekben és az irodalomban.

A MAI KOR SZELLEME A FILOZÓFIA TÜKRÉBEN.

A világháború következtében a kultúra egyes ágazataiban előtörő szellemi ellentétekből és átalakulásokból, a hagyományos értékfelfogás meg-ingása nyomán támadt belső feszültségből önként fölfakadt annak szükségése, hogy az értékellentétek tudatos vizsgálat, elvi tisztázás tárgyai legyenek. A kor kultúrája ilyen korban fokozott mértékben ébred öneszméletre, hamarabb akar öntudatosná válni, mint nyugodtabb, kevésbé zaklatott lelki korokban. Ez a törekvés a kor filozófiájában bontakozik ki: ebben ölt öntudatos, elvszerű, logikai igazolásra törekvő és rendszeres formát mindaz, ami a korszak homályos szellemi háttérében, öntudatlan mélységében, ösztönszerűen megfordult értékelő állásfoglalásában és akarati irányában öntudatlanul és alaktalanul már ott rejtőzik. A kor tipikus filozófiai problémaköre és iránya, a lelkeket tömegesen magával ragadó gondolatsodra az élet és történet tovahömpölygő árájának nem vakesete, hanem mélyen benne gyökerezik a kor lelki alkatában, kultúrái és politikai tartalmában és vágyaiban. A kornak uralkodó filozófiai kérdései és áramlatai

nem is egyebek, mint a kor szellemének rendszeres fogalmi megformulázásai. A kornak szellemét elsősorban filozófiája tükrözi vissza legjobban, amely a kultúra egészének mintegy elvi csapadéka.

Milyen problémák jutottak a háborúk háborújának nyomán a filozófiai érdeklődés gyújtópontjába? Milyen világnézeti kérdések váltak túlnyomóan uralkodóvá?

A filozófiai gondolkodás mindenkor két főirányban haladt. Az egyik irány elméleti: az emberi tudást elvi szempontból iparkodik szervezni, a világot, mint egészet, a maga egyetemes fogalmi hálójába fogni. A másik irány gyakorlati: az emberi életnek a tudás alapján való formálása, az emberi tevékenység értékes céljainak, eszményeinek kitűzése. A világháború természetesen a filozófiának gyakorlati problémáit, az érték-kérdéseket állította előtérbe s mindmáig ezeket avatta elsősorban időszzerűekké. Mert a filozófia irányát és uralkodó kérdéskörét természetesen befolyásolja az emberiség sorsának külső változása, különösen az életnek minden irányát olyan gyökeresen és végzetesen megrendítő és módosító szerencsétlenség, mint az egyetemes háború. Ilyen lelki és társadalmi megrázkódtatás közepeit és után az élet bizonyos elvi kérdéseket önkénytelenül kifakaszt és korszerűvé tesz, másokat háttérbe szorít. A világháború következtében micsoda eltolódás állott be a filozófiai kérdések aktualitására nézve? Ezek a kérdések nem újak; de a háború alatt és után elevenen, mély élményszerűséggel bontakoztak ki merev fogalmi hüvelyekből: az egyesek és nemzetek életének ez a kritikus korszaka rendkívül erős átélés tárgyává, valódi életproblémákká avatta őket.

KULTÚRA ÉS PESSZIMIZMUS.

A háború, mint a cselekvésre a végsőkig feszítő erő, kegyetlen világossággal mutatta meg, mi volt bennünk értékes és értéktelen, hol rejlenek igazi erőink és meddig érnek. A békés gondolkodásnak ezernyi illúzióját oszlatta szét a háború s a legyőzött nemzetektől kiereszkolt karthágói „békeszerződések“. A békés illúziók egyik legnagyobbika akkor tűnt el, amikor nyilvánvaló lett, hogy a nemzetek kölcsönös viszonyát nem az észszerű gondolatok, hanem egyedül és kizárólag az önző, vad ösztönös érdekek kormányozzák: az összekötő erők az emberiség szellemében sokkalta csekélyebbek, semmint a szétválasztók. Az emberiség a viszonylag békés

félszázad után a háború földrengése közepeit s az ezt követő két évtizedben, amely csak a háborúnak forradalmakban kicsattanó, majd csendesebben fojtó folytatása, annyi vadságot, ravaszságot, durvaságot s kegyetlenséget mutat, annyira a nietzschei „ragadozó állat“ erkölcsi színvonalán áll, hogy az az eszményi kép, amelyet a XVIII. század racionalisztikus optimizmusa az emberiségről rajongva megrajzolt s amely a lelkekben oly sokáig élt, teljesen elhalványult, sőt szertefoszlott. Ha alkalmat adott is a világháború s azóta számos esemény arra, hogy az ember nagyságát és technikai erejét megdöbbenve figyeljük, a csodálatos nemzeti szolidaritást, az egyesnek az egészbe való önfeláldozó beolvadását szemléljük, s a modern ember dekadenciájára és elpuhultságára vonatkozó vádat megcáfolva lássuk: mégis inkább arra indít, hogy az ember gyengesége, lényegében önző természete és gyarlósága felett elmélkedjünk. Sophoklesnek szép szavát: „az ember az élők közt a leghatalmasabb“, meg kell toldanunk: — és a leggyöngébb. Bámulatraméltó, mily ügyességgel tud a teljesen megváltozott feltételekhez alkalmazkodni, mindent régebben elképzelhetetlen mértékben szervezni, hogyan tud a dolgok fölött úrrá lenni; s ugyanekkor megdöbbenő világossággal tűnik ki, mennyire önállótlan ítéletű nyáj állat, a pillanatnyi benyomások rabja, a szenvedélyek akaratonlküli bábja: nem az ész, hanem az indulat uralkodik rajta. A világháború óta úgyszólván szabadjára tombol az, ami szemünkben diabolikum: mintha az egész világ a kérlelhetetlen pusztításban, a tagadásban lelné örömét. Elsősorban oly javak termelésébe fekteti bele szellemét, amelyekkel a legborzalmasabban és leggyorsabban pusztíthatja el azt, amit alkotott: a fegyverkezés örülete védelem címén a mások javainak pusztító vágyát takarja. Úgy látszik, mintha évezredek élethatalmai, amelyek értelmet és értéket adtak az emberiség munkájának, kivesztették volna gyökerüket az ember leikéből; a legnagyobb célok és javak, melyekre áldozatos lélekkel törtünk, merő csalódások; mintha csak a világháború s az utána következő két évtized igazolni akarta volna G. B. Vico-nak kétszázéves pesszimista elméletét a történeti nekilendülésről és visszahanyatlásról, a corsi-ról és *ricorsi*-ről: „A népek, miután a barbárságból a civilizációra fölemelkedtek, újra a barbárságba süllyednek vissza, amely rosszabb az elsőnél.“

A világháború, az embernek ez a nagy tragédiája, s a „győző“ népeknek a zsákmányt biztosító önző és esztelen viselkedése, a gonosznak az emberi életben való hatalmát jóval nagyobbak mutatta, mint hittük.

A háború előtt többször felütötte fejét a lapos érzelmi pesszimizmus, amely az élet értékét matematikai kérdésnek nézte s az élet gyönyöreinek és fájdalmainak mérlegét fölállítva, az utóbbiak mennyiségét mérhetetlenül nagyobbak találta: ezért menekülni iparkodott az élettől, melyet a túlnyomó szenvedéssel azonosított. A világháború óta sűrűbben mered elének az erkölcsi pesszimizmusnak sokkal mélyebb hajlású kérdőjele: képes-e az ember a maga erejéből az erkölcsi eszményeket megközelíteni? természeténél fogva nem inkább a rosszra hajlik-e? van-e a luciferi ember életének magasabbrendű értelme? A világháborút, ezt a nagy világfájdalmat követő korunk szellemének nem jelentéktelen tényezője a pesszimizmus vonás, az *Untergang des Abendlandes* apokaliptikus hangulata. Gyökerei már a háború előtti világnézet talajába nyúlnak. Az optimizmus a racionalisztikus koroknak világfelfogása: a világ lényege a végtelen intelligencia, a történeti fejlődés végső célja az emberi ész teljes diadala. A XIX. század pesszimizmusának metafizikája a világ alapjává az akaratot, mint vak erőt tette, amely egészen közönyös az egyén boldogságával szemben. A háború előtt fellépő metafizikáknak iránya is részben anti-intellektualisztikus, sőt egyenesen misztikus szellemű. Kiütött a világháború, amely az észnek abszolút csődjét jelentette: méhében egy antiracionalista hangulat-filozófiát hordozott. Ha megvolt már a XIX. századnak a maga pesszimizmusa, a mi korunkat sajtószzerű történeti feltételei még jobban erre hangolják.

Már a világháború előtt sem volt a modern élet szellemének valamely uralkodó középpontja. Tudományos és technikai téren bármennyit haladt is az ember, mégis hiányzott belőle az igazi életöröm, a határozott és vidám életérzés, az a naiv optimista lendület és erőtudat, amely például a görög felvilágosodási kornak, a renaissancenak s a XVIII. századnak fiát jellemezte, aki büszke volt az ember nagyságára s a mindenségben elfoglalt helyzetére. Az élet részben már akkor meg volt hasonolva önmagával: az ember hiába küzdött, hogy az élet sokféléjébe egységet vigyen be, hiányzott belőle a legalább alapvonásaiban egységes értékfelfogás és célkitűzés, amely a kevésbé differenciált lelkű korokat jellemezte. Ha ez így volt a háború előtt, mennyivel ziláltabb lélekkel, az élet végső értelmével szemben mennyivel inkább tanácstalanul és zavarodottan áll az emberiség? mennyivel sikítóbb korunkban az élet diszharmóniája?

Mindazt az értéket, amelynek megvalósítására az ember a vallásban, erkölcsben, tudományban, művészetben, jogi és politikai rendszerben

törekszik, a kultúra szóban foglalja össze. A világháború és a sokszor azóta megismétlődő szörnyű forradalom a legfőbb kulturái értékek borzalmas tagadása: számos államban megsemmisítése a vallásnak, erkölcsi kódexünknek, a humanizmusnak, a becsületnek és a jognak, elpusztítása a szépség eszményét sok századon át megvalósító műalkotásoknak. Ismét pesszimiztikusan sötétlik föl a kérdés: vajjon a kultúra nem a hatalmi ösztönnel csak raffináltabb, de annál kegyetlenebb eszköze-e? az életnek látszólag legfelsőbb kultúrformái is nem a legalsóbbrendű ösztönerőknek pusztán külsőszerű átalakulásai? amit kultúrának nevezünk, nem merő kultúrkomédia-e? A háború alatt és után nagy felülvizsgálat alá került a kultúrának, mint történeti terméknek fogalma. A filozófia területének középpontjába a kultúrfilozófiának s a vele szorosan kapcsolatos történetfilozófiának problémaköre nyomult: az erre vonatkozó elmélkedés a mai filozófiának uralkodó iránya. A háború és a sok forradalom ugyanis kegyetlen határozottsággal mutatta ki — amit különben már előbb is sokan érezték s R. Eucken ragyogó módon ki is fejtett —, hogy a kultúra bármily nagyot alkotott is, egyoldalú maradt: részint csak az ismereteknek pusztá fokozása, részint a gazdasági erőknek hihetetlen megsokszorozása és az élet külső kényelmének emelése, azaz merő technicizmus. A kultúra szinte határtalanul fokozta az ember erejét a külső világgal szemben, de ugyanekkor aggasztó módon megcsökkentette az embernek a világgal szemben való önállóságát és bensőségét, a *cultura animi*-t. A kultúra a maga nagy-szabású külső formáinak ragyogásával nem védte meg az életet a belső elszegényedéstől, a fenyegető ürességtől és ellaposodástól: nem tudott az életnek tartalmat és értelmet, öntudatosságot és benső mozgalmasságot kölcsönözni. Ez az ellentét mindenha megvolt, de soha ily kiélezetten. Az ókor a külső és belső életáramot viszonylag tűrhető összhangban egyesítette. A középkor mindent túlvilági értékekre vonatkoztatva, biztosította a világ és az élet harmóniáját a lélek bensőségének túlnyomósága mellett. Az újkor a kultúrát mindinkább a külső világra korlátozta, a belső élet terjedelmét lassankint összeszűkítette s szellemi egységét fokozatosan elvesztette: egyoldalúvá és a lélek számára elégtelenné vált. Ennek a diszharmóniának a világháború óta való fokozódása közepeit egyre égetőbbé és komolyabbá válik a vágy a külső és a belső egyensúlyának helyreállítására.

INDIVIDUALIZMUS ÉS SZOCIALIZMUS.

A kettő aggasztó ellentétének egyik főforrása a modern ember munkájának természete. A munka erkölcsi értelme szerint az az erő kifejtés lenne, amely megvalósítani törekszik azt, amit értékesnek tart. Az érték átélése és tudatossága, másfelől a munka között nagy szakadék támadt. A munka a lélektől elszakadt, az értékkel szemben közömbössé vált, öntudatlan eszköz lett, szellemi tartalma kihullott, pusztá technikává silányult, amely vakon halmozza alkotásait. Az emberek mind nagyobb tömege áll munkájával szemben idegenül. A kultúra túlnyomóan technikai jellegénél fogva mindig több embert formál átlaglénnyé, magából az emberből is gyári munkát farag, a gépek mellett géprésszé, csavarrá fokozza le, az egész embert napestig mindig ugyanazt a mozdulatot végző specialistává darabolja fel, aki így elveszti egyéni természetét. Mihelyt az ész szervező technikája valamit (társadalmi életet, államot, gazdasági életet) a maga merev skémáiba beszorított s ezek rendjét megállapította, akkor ezeket már szellemüktől is megfosztotta. Például a modern gyáripár legracionálisabb formája a Taylor-rendszer, Bedaux-rendszer, amellyel a munka a leggazdaságosabban folyik: minden munkás mindig csak egyfajta kézfogást végez, amelyben a legnagyobb mechanikai ügyességre tesz szert. De van-e ebben a munkában élő szellem, ha mindjárt az amerikaiak ezt „tudományos üzemnek“ (*scientific management-nek*) nevezik is? Nem volt-e benső szellem a régebbi korok iparosában, aki maga egész és egyedi tárgyakat alkotott, amelyekben öröme tellett és rájuk büszke lehetett, mert mindenestül a saját teremtményének érezte őket? Ma az ember maga is lelketlen géprésszé, kiszámított energiaforrássá alakul át és elszemélytelenedik, de egyben elszellemtelenedik, pusztá quantummá törpül, eszközzé fokozódik le. A túlzó technikai szellem, amely a háború óta gyors ütemben növekedett, a társadalmat minden téren szilárd elemek halmazának tekinti, amelyeket ezek természeti törvényei szerint forgat és kever. Ezek az elemek akkor jó eszközök, ha minél egyformábbak, ha nincsen saját szerűen kidomborodó egyéniségük, ha pusztá számok és nem kvalitatív tartalmak. Amint a fizika úgy győzedelmeskedik a természet fölött, hogy a testeket holt atomhalmazoknak nézi, amelyekre a számot, az észnek ezt a nagy diadalát alkalmazza, úgy akar a mai társadalmi szervező technika is az emberatomokon uralkodni. Rideg célja a gazdaságos kihasználás végett az embereket lelketlen, személytelen, pusztán mennyiség számba menő tárgyakká szárítani.

Ennek útja a munka túlzó felosztása és szétkülönítése. Így a munka gazdaságos ugyan, de egyhangú, lelket emésztő és örömtelen. Így a lélek a túlzó munkaspecializálás következtében egyoldalúvá lesz, elveszti egységét, centrumát önmagán kívül érzi: az élet vak robottá s hajszává válik. S bekövetkezik „a tárgyak rabszolgáladása“: a tárgy, amelyet mi alkotunk, amelynek szolgálnia kellene bennünket, mint hatalom fölénk kerekedik, föllázad s a szellemnek parancsol. A mai társadalom rengeteg haja, lelki elernyedtsége és melanchóliája a patriarchális korok idillikus világával szemben a hidegen számító és kíméletlen észszerű technikából és agyonszervezettségéből fakad. A falanszter-rendszer laposra esztergályozott világa az orosz szovjetvilágban már megvalósult. De a Nyugat is gyors léptekkel közeledik feléje.

Bensőn és mélyen kialakított s nem csupán külsőszerűen szervezett kultúra csakis az egyéni szabadság bizonyos fokán fejlődhetik ki. Azonban a világháború s a lefolyt két évtizednek társadalmi élete a liberális XIX. században alig sejthető módon fokozta le az egyéniség szabad kibontakozásának lehetőségeit. Ma a legtöbb országban az egyén vaskapcsokkal van a közösség egészéhez kötve, amely nemcsak a külső cselekvések módját, de a gondolkodás módját és az érzület irányát is minden téren majdnem abszolút módon iparkodik meghatározni. Az egyént az életnek körülötte zajló hullámai akarata ellenére is ellenállhatatlanul magukkal ragadják. Az egyesnek csakis a közösségtől kiszabott munka teljesítése kölcsönöz jelentőséget és értéket, saját egyéni természetének mind kisebb tér jut szabad választásra és döntésre: az ember a mai korban valóban mindinkább a millió terméke. Az egyéni képesség úgyszólván közömbös adattá silányul, legtöbb esetben a sors vak hatalmáé a döntő szó. Az egyén fejlődése és sikere annyira a véletlennek, a külső feltételeknek függvénye, mint az időjárásnak a termés: életének menetét szemlélheti, de rajta önérejéből vajmi keveset változtathat, a magától tovasodró társadalmi-történeti élet egyik hullámvetésének érzi magát. A mai korban mindjobban terjed és általánosul a fatalizmusnak egy neme: sohasem emlegették annyit egyes gazdasági, társadalmi és politikai irányok „történeti szükségképességét“, amelytől aztán az egyén is a maga sorsát függőnek érzi. Az egyén már eleve letompítva érzi a XVIII. század történetfilozófiájának egyik fő kérdését: hogyan egyeztethető össze a szabadság és szükségképesség az emberi történetben? Vájjon az ember, ez a zoológiai parvenú, nem indokolatlan nagyzással, antropocentrikus göggel követel-e magának külön-

leges helyzetet a természet mechanikai háztartásában? nem uralkodik-e az ő „egyénségének“ életén is ugyanaz a szükségképi törvényszerűség, amely a csillagos ég jelenségeit kormányozza?

A világháború óta korunk még jobban kiélezte azt az ellentétet, amely az élet egyéni és társadalmi igényei között fennáll. Az újkor arra volt büszke, hogy felszabadította az egyént, az élet súlypontját az egyénbe toltta át, erői szabad kibontakoztatását biztosította neki. A modern élet gazdasági átalakulása azonban megint olyan megkötött rendszerű szociális kultúrát teremt, amely az egyénnek értékét lefokozza s csak a közösségen belül ruhazza fel az egyest értékkel. A világháború a történet menetének ezt a szocializáló irányát hihetetlen mértékben fokozta: az életet minden téren uniformizálta, szinte türhetetlen skémákba merevítette. S a hosszú négy háborús esztendő az emberiséget lassankint ehhez hozzá is szoktatta, úgyhogy a közösségnek mindent elnyelő központi hatalma a háborús szervezethez mintául szolgáló vonalát a „békés“ időkbe is kihúzhatta. Sok országban oly társadalmi-politikai rend alakult ki, mely az egyént megmerevíti, önállóságát úgyszólván maradék nélkül elkobozza s ezzel az egyéni élet lendületét leköti. Az államot a maga védelmi érdeke, esetleg imperialisztikus hajlama most világszerte arra kényszeríti, hogy mindent parancs útján, a lehető legtökéletesebben szervezzen. Már pedig minden hatalmi szervezés éppen abban áll, hogy az egyént korlátozza, vagy ennek sarkait legalább is lecsiszolja s a közös cél alá rendeli. A szociális kultúrának a háborútól ránk kényszerített, eladdig csak utópiákban és államregényekben képzelt, de most valóságra vált és mindmáig megmaradt formái megint csak fokozzák korunk lelki válságát. A háború alatt ezt a helyzetet kényszere, a végső cél igazolta. De most, a háború után, a „békének“ a fegyverkezés zajától megzavart fojtó csendjében is az élet súlypontja a mindent mereven egyenlősítő közösségben van. Az örökös gazdasági válság és nyomorúság közepett a kultúra pusztá jölét-kultúrává, csupán az ösztönszerű életigények kielégítésére szorító, pusztán az érzéki lét körében mozgó, merőben utilitarisztikus „műveltség“ torzul. Nem kell-e aggódnunk, hogy a tömeguralom a szovjetrendszer példájára, ha mindjárt más indítékú politikai rend közepett is, a megfelelő transzponálással, még jobban ellaposítja az úgyis annyira gazdasági és technikai szellemű kultúrát? Nem veszedelmes-e a szellemi élet szintájára, ha a tömeg ízlése válik merőben minden érték mértékévé s a mennyiség lép a minőség helyére? Ha csakis az egyetemes társadalmi jölét, a gazdasági és

higiénikus szempont az egyedüli értékmérő; ha a haladás csakis a kényelmes élet, mint egyedüli cél kultuszában áll: akkor az egész emberiség története nem lehetetlen erőlködés-e, az ilyen „kultúra“ nem a legnagyobb devalváció-e? A pusztá egyéni és társadalmi jólét nem tudja igazolni az életet s nem tud valódi értelmet kölcsönözni neki. Sem az egyéni, sem a társadalmi kultúrának nem lehet a boldogság a végső szankciója. Ha ez lenne, akkor a kultúra csak nehezebb és fáradtságosabb útja lenne az önfenntartásnak. Ezt a célt azonban az állatok sokkal könnyebben, nem ilyen kerülő úton érik el. Az emberiség már a világháború előtt sem érezte magát olyan boldognak, mint ahogy esetleg külső elégedettsége mutatta: a kultúrszkepszis már a gyökerén rágta. A kultúra gögös alkotásaiból ma még nagyobb a kiábrándulás: a rousseau-i kérdés a kultúra értékéről ismét sok lélekből halálos komolysággal tör elő.

KULTÚRA ÉS NACIONALIZMUS.

A világháború s a letűnt húsz esztendő próbaköve volt annak, vájjon milyen eszmének és érzésnek van a modern emberiség fölött a legnagyobb hatalma? Ha az újkor elején a vallásos eszme volt az uralkodó és a háborúskodás egyik legfőbb forrása, most ezt a szerepet a *nemzeti eszme* vette át. A világháborúnak s a mai aggasztó világfeszültségnek egyik fő hajtóereje a nemzeti kultúrák expanzív természete. Az úgynevezett kultúr-pacifizmus azt hiszi, hogy a kultúra fejlődése biztosítja az örök béke megvalósulását: ha a kultúra bizonyos fejlődési fokot elért, akkor nemzetközi szervezet alakítható, amely az észszerű érdekkapcsolatok és az igazságosság elve alapján megakadályozza a háborút. Azonban a világháború és a Nemzetek Szövetségének majdnem kétévizedes dicstelen múltja és tragikus jelene különösen élénk és meggyőző világításba helyezte a nemzetnek nem-észszerű, hanem a származás, nyelv, történeti hagyomány és értékelés stb. közösségén alapuló természetét, amelynek elsősorban az érzelem adja meg sajátos lelki jellegét, ez pedig másképp köti össze az embereket, mint az észszerű érdek. Csak a nemzeti közösségben megy végbe valószínű fejlődés s nem a nemzetköziben: csak a nemzeti közösség a kultúra eredeti és igazi teremtője. Ezért van a nemzeti kultúráknak sajátos, lényegükben különös és utánozhatatlan természetük. A kultúrából csak az válik nemzetközivé, ami merőben racionális. Ha többről van szó, mint

tiszta észszerű igazságokról, ha érzelmeken alapuló értékelések forognak szóban: már megcsökken a nemzetközi együttműködés lehetősége. A XVIII. század azt hitte, hogy az élet és kultúra valamennyi formájának természetes, azaz észszerű és mindenütt egyforma szabályozása lehetséges: észszerű vallás, észszerű jog, észszerű nevelés, amely valamennyi emberre egyformán kötelező. A nemzeti kultúrák fejlődése ezt a történetellenes eszmét kézzelfogható módon megcáfolta s a fölvilágosodás korának ilyen optimista igényeit valóra nem váltotta. A történeti-nemzeti élet ösztönszerű érzelmi ereje erősebbnek bizonyult, mint az ész. Minden élő kultúra történetileg egyéni és nemzeti, semmiféle nemzetközi szervezet eredeti tartalmát nem kölcsönözhet neki: a nemzeti kultúra eredeti, a nemzetközi pedig csak levezetett. A nemzeti kultúrának külső kerete az állam, az állami egységben szervezett nemzetet pedig fejlődése folyamán expanzív törekvés feszíti. A nemzeti kultúra sikere már a békében egyenlőtlenséget teremt a nemzetek között s az állami akaratot hatalmi terjeszkedésre indítja. Az egyik nemzet kultúrájának a másiké fölé való kerekedése és szellemi fölénye természetszerűen új politikai igényt támaszt, háborús előkészültre ingerel, az állam hatalmi aspirációit növeli. Ezek azonban megint visszahatnak magának a kultúrának fokozására: a gazdasági életnek, iparnak, mezőgazdaságnak, tudománynak, technikának, nevelésnek fejlesztésére. Az állami hatalom elernyedésével, a nemzet politikai erejének hanyatlásával a kultúra is számos indítékát és tápláló eszközét elveszti s lendület helyett pangani kezd. A nemzet politikai hatalmának emelkedésével és hanyatlásával a legszorosabban összefügg az egész kultúrának virágzása vagy visszafejlődése. Itt tehát megint a kultúra egyik tragikus vonása tárul elénk: úgy látszik, mintha a nemzeti kultúrák fejlődésének egyik rúgója éppen a hatalmat kiterjesztő háború lenne. Amíg fejlődő nemzeti kultúrák lesznek, háborúk is lesznek, amelyekben amazok erői küzdenek. A kollektív fejlődés formája is szükségképpen a küzdelem. Itt is tehát súlyos problémával állunk szemben: hogyan biztosítható a nemzeti kultúráknak és az egyetemes emberi kultúrának összhangja s ezzel a világ általános békés fejlődése? Ha az előbb az egyénre nézve kérdeztük: hogyan egyeztethető össze az egyéniség szabad kibontakozása és a közösség szervezett egysége, most ugyanez a kérdés a kollektív lélekre vonatkozó formát ölt: miképp hozható összhangba a nemzeti egyéniségek kultúrájának szabad fejlődése és a világkultúra felsőbb egysége?

ÉSZSZERŰSÉG ÉS HALADÁS A TÖRTÉNETBEN.

A nagy háborút követő mai korunk a maga tragikus történeti feltételei között különös érdeklődéssel munkálja ki a történetfilozófia tartalmi kérdéseit. Kant az ismeretelméleti vizsgálatot csak a matematikai és a természettudományi megismerés természetére korlátozta. A szellemi tudományokban, főképp a történelemben végbemenő megismerésre s ennek érvényére vonatkozó problémák elsősorban módszertani vizsgálatok kapcsán vetődtek fel. Csak egy század múlva fordul az érdeklődés a történeti megismerés kérdései felé. A történettudománynak ezzel az ismeretelméletével és logikájával, azaz a formai történetfilozófiával szemben háttérbe szorultak a tartalmi történetfilozófia kérdései, amelyek főképp a XVIII. század végét és a XIX. század elejét foglalkoztatták. Ezek a történet folyására, tényezőire, az utóbbiak jelentőségére, az emberiség életének végső céljára vonatkoznak: mennyiben függ a történet menete a fizikai, egyéni és társadalmi lelki tényezőktől? E kérdésekre való egyoldalú feleletként jelentkezett a milióelmélet, a fajok történeti romantikája, az egyoldalú individualisztikus és kollektivistikus történeti felfogás, a hősök carlylei kultusza s a tömegek mindenhatóságának elmélete, az emberi fejlődés általános menetének és irányának különféle „törvényeire“ vonatkozó elméletek. Ezek a problémák manapság ismét élénk érdeklődés tárgyai: a világháború s a nemzeteknek tovább folytatódó feszültsége új szempontok világánál aktualizálta őket. Ennek egyik jele, hogy mennyire fellendült már a háború alatt, de később is a faji indulat fokozódásával a nemzetek szellemének és kultúrájának összehasonlító elemzése. A háborúban egymással harcoló, most a „békében“ egymással versenyző felek gondosan vizsgálják egymás nemzeti lelkét, tipikus gondolkodás- és érzésmódját, politikai jellemét, művelődési formáit, mert a háborúban a nemzeti lelkek és kultúrák erejének próbakövet látják, önkénytelenül is a szelekció gondolata érvényesül, melyet Hegel a jobbik győzelmének nevezett, Darwin pedig a fejlődésképesek fennmaradásának hívott: a háború a nemzetek nagy értékelője, csak a nemesebb fajú és lelkű s igazibb kultúrájú nép győzedelmeskedhetik: *Weltgeschichte ist Weltgericht*. S jóllehet nagyon kétséges, hogy a világháborúnak befejezése ezt az elvet igazolta volna, mégis azok a nemzetek, amelyekre nézve a világháború ítélete lesújtó volt, rendületlenül ragaszkodnak a hegeli történetfilozófia tételéhez s fajuk szellemi és fizikai erejének tudatában a történelem világitélőszéke előtt új porfelvétel kikényszerít-

tésére készülődnek. Egy legyőzött s így silányabbnak minősített nemzet sem nyugszik bele a húsz évvel ezelőtti ítéletbe, s úgylátszik, hogy minden erejének megfeszítésével föllebbezni akar az ítélet ellen a Történelem fórumához.

Hegel a napóleoni háborúk szörnyű pusztításai közepett vetette föl a kérdést: van-e *észszerűség* az emberi történetben? Vájjon a logikumnak vagy pedig az alogikumnak véletlen játéka uralkodik-e benne? A XIX. század később alig foglalkozott a kérdéssel: csak néhány gondolkodó tette hideg fogalmi boncolás tárgyává. A világháború s az esztelen békeszerződések újra közel hozták a kérdést lelkünkhöz, benső és mély élmények hátterébe állították. Vájjon az egyedek és a nemzetek minden felsőbb értelem és cél nélkül tusakodnak-e egymással a történet folyamán, vagy pedig küzdelmük valami abszolút, egyénfölötti értékek megvalósításának eszköze? Az ember története az idő árfjától való tovasodortatás-e, vagy pedig éppen az idő ellen irányuló küzdelem, arra való törekvés, hogy az események merő tovairamlásából valami értékest, maradandót megmentsünk, az örökkévaló értékeket megközelítsük, mely túlel a merő időn? Mi értelme van az emberi történetnek? Hogyan viszonylanak az idő- és egyénfölötti értékek az időben folyó és egyéni történethez? A történeti élet pusztán természeti-biológiai, értelemnélküli történés-e, vagy pedig valami végső cél, világterv, értelem, *logos* uralkodik rajta, mely a történeti világnak időben szétszört töredékeit is egységes kozmoszá formálja?

Nem volt még kor, amelyben oly erővel nyomult volna a gondolkodók figyelmének gyújtópontjába a *haladás* kérdése, mint ma: az emberi történet olyan változások sorozata-e, amelyben értékbeli emelkedés van? Mi a jelentősége az értelmi, erkölcsi és esztétikai „haladásnak“?

A történet metafizikájának ezek a kérdései csupán egyik körét alkotják azoknak a problémáknak, amelyeket a világháború s korunk szellemének vajúdása a fogalmak hidegebb világából most annyira szívünk ügyévé avatott: ezek ősrégi, sokszor vitatott kérdések, de most benső és mély élmények teszik őket különösen komolyakká, kikerülhetetlenné és korszerűekké. E kérdések korunk szellemének valóban jellemző elvi jegyei. Jelentkezésük módján sokszor kiütözik a háborúnak és az állandó világválságnak az ész nyugodt gondolkodását zavaró hatása. Ez főképp a kérdések helytelen felállításában nyilvánul. Itt csak a kultúra értékének kérdésére utalok. Sokan a világháború borzalmasan pusztító fényeiből s a nemzeteknek egymást örült fegyverkezéssel fenyegető magatartásából a kultúra értéktelen-

ségére következtetnek: mire való a kultúra, ha nem tudja elejét venni a folyton megismétlődő, ma már permanens világválságnak? A kérdés ilyen fölvetése összetéveszti a kultúrát, mint *értékeszmet* s a kultúrát, mint *történeti terméket*. A kultúra, mint az alapértékek foglalata, azaz mint eszmény továbbra is érvényes marad (hisz valamennyi küzdő ellenfél reá hivatkozik), amelyet tevékenységünkkel megvalósítani, vagy legalább is megközelíteni kötelességünk. A világháború s az azóta lefolyt események csak azt bizonyították be, hogy a kultúra eszményének megközelítésében az emberiség a szó igazi értelmében még csak nagyon keveset haladt; a kultúra, mint történeti eredmény, még aránytalanul kisszerű: külsőleg többet mutatott, mint amekkora volt. Nem a kultúra eszményei bizonyultak szökékek és értékteleneknek, hanem az emberi szellem mutatkozott hozzájuk mérve törpének és gyarlónak. A kultúra eszméjében rejlő ideálok: az igaz, a jó, a szép és az isteni, nem tehetők felelőssé azért, hogy az emberiség csak ennyire tudja fölismerni és megközelíteni őket. Az, aki a fönnebbi módon állítja fel a kérdést, már eleve abban a balítéletben leledzik, hogy összezavarja az értékelméleti és a történelmi-lélektani szempontokat. Az érték kérdése független attól, vájjon az ember mennyire tudja megvalósítani. Értelmetlen beszéd például az erkölcsi értékeknek és a belőlük folyó törvényeknek a háború és a forradalmak alatt való megingásáról szólni: az emberi gonoszság éppoly kevéssé érinti az erkölcsi értékek méltóságát, mint az örültség a logikai törvények érvényességét. A kultúra szónak kettős értelme van: nemcsak történeti *eredményt*, hanem *végtelen* föladatot is jelent. Az eredmény, a cselekvés és alkotás mindig kisebb marad, mint amekkorát az érték, a föladat követel: éppen ezért a kultúra, mint az értékek valóra váltása, az emberi szellem tevékenysége sohasem állhat meg. Innen a fejlődésnek — ha zegzugos úton halad is — lehetősége.

A háborúk háborúját követő mai kor, mint a nagy tűzvész romjai el-takarításának és a minden irányú újjáépítésnek ideje, nem annyira a szemlélődésnek, mint a gyakorlati *cselekvésnek kora*. Ennek jele egyre fokozódó technikai szelleme. A háború után fölmerülő föladatok az ember erejét a maguk nagyságával és komolyságával erősen lekötik: a győző nemzeteknél azért, hogy szerzett zsákmányukat fokozott erővel megvédjék, a legyőzötteknél azért, hogy az elveszett erőt pótolják. Az élet mindenütt gyorsabb folyásba, fölfelé irányuló mozgásba jut, az *intensity of life* úgy fokozódik s oly követeléseket támaszt, amelyeknek a hagyományos megoldások alig felelnek meg. Kicsinyeknek érezzük képességeinket, mert föladataink

óriásiakká nőttek. Azt várhattuk volna a világháború után, hogy az élet problémája sohasem fog állani tudatosabban és oly nagyméretű kiterjedésben az emberiség előtt, mint a béke *confessio magna*-ja után. Azt várhattuk volna, hogy a legerősebb vágy fog támadni az emberiségben arra, hogy az élet sokrétű zavarába egységet, koncentrációt, új életszintézist, tájékozódási elvet vigyen bele, hogy az újra való elrendeződésnek oly célját keresse, amely az élet szélességére és mélységére vonatkozik s kiterjed az egyéni és a közösségre, a tudományra, művészetre és erkölcsre. Mindebből vajmi kevés valósult meg: a kor szellemének ziláltsága csak egyre fokozódik. Mindenki érzi, hogy ezt a világot s elsősorban minmagunkat át kell formálni és megújítani. De az ellentétek feszültsége, a gondolkodás zűrzavara, az ösztönök felülkerekedése, a nyomorúság szenvedése sehogysem engedí eldönteni a kérdést: vajjon milyen értéktábla legyen az irányadó?

A világháborúnak szörnyűsége, a „békének“ gazdasági és erkölcsi nyomorúsága az emberiség szenvedés! képességét, fájdalomkapacitását úgyszólván kimeríti s egyelőre a mindenből való kiábrándulás pesszimista hangulatába kergeti. A szenvedés azonban nemcsak arra való, hogy az életfelfogást a pesszimizmus sötéttségével színezzé, hanem az erővel teljes és mély élet kelléke is: a mélyen megrendítő szenvedés szükséges az életnek belül való megragadásához, a felsőbbrendű szellemi élethez, a lélek bensőségének fokozásához. Ha igaz, hogy az élet és szellem csak az ellenállásokkal való küzdelemben fejtheti ki teljes tartalmát: akkor most bőven vannak akadályok, amelyeket le kell győznünk s amelyek által fölemelkedhetünk. Most még az ember a kiábrándult töprengés útján bolyong ugyan, de a rendkívüli föladatok láttára előbb-utóbb a cselekvés örömteli bizalma és bátorsága fogja megszállni, abba hagyja majd a túltengő kritikát és szkepszist, megszokja a veszedelmet — és újra építeni kezd. A világ mai legsúlyosabb szellemi válsága nyomán az ember ismét föl fog emelkedni, lelki egyensúlyát vissza fogja nyerni, úgy, ahogyan más nagy katasztrófák után is a történet tanúsága szerint visszanyerte: az ösztönszerű munkakedvet fölváltja majd a gondolkodóbbak körében az optimizmus tudatossága, az élet tudatos ki-mélyítésére való törekvés. Hinni kezd majd abban, hogy a fejlődés és haladás nem a véletlen, hanem az emberi akarat műve: a mi világunk nem annak a tiszta észnek birodalma ugyan, amely nyugodtan és biztosan irányít, de a puszta esztelenségé sem, hanem olyan világ, amelyben a racionális és az irracionális erők küzdenek egymással, hol az egyik, hol a másik diadalával. Az igazi újraépítés nagy cselekvéseinek korszakában a fokozott akarat-

erő fogja biztosítani a szellem egyensúlyát és szabadságát. S ekkor az ember tudatára jut majd annak, hogy élete nem az elháríthatatlan sorsnak, hanem önnönmagának tudatos műve lehet: végső fokon nem a korok hozzák létre az embert, hanem mégis csak az ember formálja a korokat. A mi korunk szellemi életét is.